

УДК 94(474,5)“16/18”.002.5

В.В.Газін, В.А.Дубінський

**Круглий стіл “Ранньомодерна Україна:
проблеми термінології та уніфікації понятійного апарату”**

Аналізується робота всеукраїнського круглого столу “Ранньомодерна Україна: проблеми термінології та уніфікації понятійного апарату”, який проходив на базі історичного факультету Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у травні 2015 року. Подається короткий зміст доповідей і повідомлень, оголошених на заході, їх обговорення, йдеться також про інші форми, що проводилися в рамках його роботи.

Ключові слова: *Українська революція XVII ст., Гетьманщина, козацтво, доповідь, дискусія, терміни, понятійний апарат.*

21 травня 2015 р. на базі історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка відбулося засідання всеукраїнського “круглого столу” на тему: “Ранньомодерна Україна: проблеми термінології та уніфікації понятійного апарату”. Власне ідея проведення такого заходу з’явилася ще восени 2013 р. під час міжнародної наукової конференції “Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнародно-національні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вимірі”. Саме тоді професор Валерій Степанков запропонував організувати “круглий стіл”, на якому б історики (зокрема ті, що працюють в проблематиці новомодерної історії України) обмінялися думками з приводу правомірності / неправомірності вживання тієї, чи іншої історичної термінології у трактуванні політичних і соціальних процесів, явищ і подій XVII–XVIII ст.

Слід зауважити, що необхідність обговорення цієї проблеми давно назріла. Адже прикметною ознакою історіографії стало витворення практики часто механічного вживання термінів, які давно вже застаріли або неточно (а нерідко й помилково) відображають сутність процесів Української революції XVII ст., розвитку Гетьманщини XVII–XVIII ст. та ін. При цьому, зрозуміло, проблема полягає не в тому, що істориками використовуються різноманітні поняття й терміни (без цього не може розвиватися наука), а у відсутності їх наукової обґрунтованості, що приводить нерідко до спотворення подій минулого.

Захід було організовано спільними зусиллями Інституту історії України НАН України (директор д.і.н., академік Валерій Смолій) та Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (ректор д.і.н., професор Сергій Копилов). Саме активна участь в організації даного форуму керівництва цих інституцій забезпечила представницький склад його учасників. Так, до Кам'янця-Подільського прибули історики з різних міст України (Київ, Одеса, Вінниця, Чернівці, Луцьк), а також з Росії та Молдови.

Робота “круглого столу” розпочалася з привітальної доповіді ректора університету, професора С.Копилова, в якій увага акцентувалася на значимості даного наукового форуму в розв’язанні комплексу питань проблеми, що на ньому обговорюватиметься. Насамкінець ректор побажав усім його учасникам плідної праці та приємних вражень від перебування в університеті та у Кам'янці-Подільському в цілому. Від імені керівництва Інституту історії України з привітальним словом виступив д.і.н., провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України Тарас Чухліб, який зупинився на значенні організації подібних зустрічей для вирішення низки дискусійних питань, формування науково обґрунтованої позиції стосовно ряду подій новомодерної історії України.

Загальну тональність виступів задала доповідь д.і.н., провідного наукового співробітника Інституту історії України НАН України Дмитра Вирського на тему: “Козаки – рід війська чи народ? Еволюція наративного образу козацтва у річпосполитській історіографії 2-ї половини XVI – середини XVII ст.”. На його думку, від початку осмислення феномену козацтва основною дилемою

представлення цього явища виявилось відношення авторів до козаків або як до суто військової формації, або як до народу-війська. Зазначивши, на тому, що в історіографії мали місце спроби представити ці точки зору як різночасові – спочатку перша, потім друга, доповідач на прикладі малознаного тексту Фульвіо Руджері (рукописний “Опис Польщі” 1566 і 1572 рр.), створеного за враженнями від мандрівки Україною 1564 р., встановив, що обидва погляди існували від початку нарративного осмислення сутності козацтва. Так, уродженці Речі Посполитої тривалий час мали схильність применшувати потенціал “чужості” козаків, на відміну від авторів-іноземців. Але вже в описах козацьких повстань 1637–1638 рр. (С.Шимановський, Ш.Окольський) та особливо в анонімному “Катафалку рицарському...” (1650), присвяченому подіям початку революції середини XVII ст., “національна” опція стає провідною. Підсумовуючи сказане, доповідач наголосив на необхідності інтеграції численних маловідомих характеристик козацтва до вітчизняної історіографічної традиції.

На актуальній проблемі, навколо якої тривають дискусії в наукових (і не тільки) колах зосередився у своїй доповіді “Вживання означень “Україна”, “український” та “українці” в офіційній документації Українського гетьманату (друга половина XVII ст.)” Т.Чухліб. У ній дослідник, опонуючи тим, хто обстоює тезу, що в XVII ст. у середовищі козацтва та її політичної еліти Гетьманщини ще не існувало усвідомлення себе власне українцями, а держави як України, на основі тогочасних джерел довів, що є всі підстави говорити про формування української нації в період революції XVII ст. При цьому, як зазначив Тарас Васильович, у смислового відношенні спостерігався доволі широкий спектр вживання терміну “Україна” (як території, місця проживання, держави, народу тощо).

Своєрідним концентрованим викладом загальної ідеї “круглого столу” стала доповідь д.і.н., проф. Валерія Степанкова, котрий зосередив увагу на актуальності дослідження проблеми термінології Української революції XVII ст. та необхідності вдосконалення понятійного апарату. Насамперед, доповідач наголосив на недопустимості (загалом в науковому дослідженні) підміни термінів, або зміщенні акцентів на другорядні ознаки історичних подій чи процесів, що, на думку Валерія Степановича, веде до фактичного викривлення історії, формування бачення історичного минулого далекого від історичної правди. Стосовно ж подій середини XVII ст., то доповідач зосередився на доречності застосування до них терміну “національна революція”, а також відсутності підстав вживання дефініції “руїна” до подій другої половини століття.

Професор Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Олексій Струкевич виступив з доповіддю на тему: “Українська козацька держава – автономія чи обмежений суверенітет”, в якій, спираючись на юридичну складову Гетьманщини та особливості тогочасних її відносин з Московією, висловив міркування, що після 1654 р. козацька Україна, зберігаючи всі атрибути держави, користувалася обмеженим суверенітетом у стосунках з Московією.

Виступ О.Струкевича викликав доволі цікаву дискусію з питання, чи можна вважати власне Московську державу, яка довгий час (аж до Петра I) платила щорічні упоминки (данину) Кримському ханству, васалом останнього, державою, що також користувалася обмеженим суверенітетом стосовно Криму. В дискусії активну участь брали д.і.н. Віктор Брехуненко та представник Росії, відомий дослідник історії Кримського ханства, к.і.н., головний науковий співробітник Інституту археології ім. А.Халікова АН Республіки Татарстан Іскандер Ізмайлов.

Доцент Володимир Газін звернув увагу учасників “круглого столу” на проблему написання власних назв (зокрема прізвищ та імен) іноземного походження в історіографії Української національної революції XVII ст. У якості прикладу ним було наведено вживання прізвища відомого польського державного діяча, політика та дипломата середини XVII ст., яке зустрічається в працях сучасних українських істориків (Беневський, Беневський, Бенювський, Беневський...). Це ж стосується й імен (Казимир – Казімеж, Андрій – Анджей, Юрій – Єжи...). На жаль, як зауважив доповідач, сучасний український правопис не дає чіткої відповіді на дане питання, поділяючи імена іноземного походження, а відтак і правила їх написання, на іноземні імена, слов’янські імена та російські (?). На його думку доцільно вживати дані імена й прізвища відповідно до їх транскрипції (Bieniewski [B’en’ewski] – Беневський).

К.і.н., ст.н.с. Інституту історії України НАН України В’ячеслав Станіславський у доповіді зосередився на відображенні у сучасній російській історичній науці та офіційній документації Москви її політичної стратегії (відновлення імперської доктрини). Як наслідок, спостерігається відродження практики фальсифікації історії, особливо тієї, що стосується українсько-російських відносин, українського державотворення та формування української нації. У якості прикладу такого підходу до історичного минулого доповідач навів випадок з ідентифікацією купців з України на початку XVIII ст.

Аналізу окремих груп писемних та зображальних джерел XVII–XVIII ст., які містили терміни і поняття іконографічного та мистецтвознавчого характеру, була присвячена доповідь к.і.н., ст.н.с. Інституту історії України НАН України Ольги Ковалевської. Вона розкрила шлях появи та подальшої еволюції окремих дефініцій, зміни їхнього змістового наповнення впродовж віків; розглянула особливості їхнього вживання на практиці. Акцентувала увагу на тому, що численні відомі нині та широкоживані фахівцями зі спеціальних історичних дисциплін та мистецтвознавцями терміни та поняття, були широко представлені у значній кількості писемних історичних джерел XVII–XVIII ст., аналіз яких дозволяє визначити сам перелік термінів, їхню етимологію, еволюцію словоформи, зміну або корекцію змістовного наповнення та побутування в козацькому середовищі.

Завідувач кафедри історії України Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, професор Анатолій Філінюк у своїй доповіді на тему “Особливості міжетнічних взаємин у Правобережній Україні напри-

кінці XVIII ст.” зупинився на необхідності всебічного критичного переосмислення сутності та особливостей міжнаціональних взаємин у Правобережжі на сучасній методологічній основі, застосуванні новітніх історичних понять і категорій з урахуванням не лише фактору її приєднання до складу Російської імперії, а й демографічних та етнонаціональних змін, які намітилися на її території вже наприкінці XVIII ст. Звернув увагу на те, що зрозуміти суть і особливості глибинних процесів у відносинах між представниками корінного етносу і національних меншин того періоду можна лише за умови врахування того, що український регіон став об’єктом політики здавна мілітаристської та експансіоністської держави де українці стали жертвами імперської експансіоністської політики з усіма наслідками, котрі з неї випливали.

Дослідник також окреслив чотири групи чинників, які зумовлювали міжнаціональні взаємини в Правобережній Україні наприкінці XVIII ст.: 1) внутрішні, пов’язані з абсолютною більшістю та часткою титульного етносу; 2) ті, що стосувалися торговельно-економічних і міграційних процесів, взаємопроникнення й взаємозбагачення культур; 3) перенесення в регіон всього комплексу суспільних відносин, в основі яких лежало кріпосництво; 4) зовнішні причини, до яких належали політичні процеси, що відбувались у Європі та Малій Азії, коли територія України розглядалася як стратегічно і геополітично важливий плацдарм для всіх сторін, що прагнули домінування у Європі.

К.і.н., науковий співробітник Інституту історії України НАН України Олеся Жданович, побудувавши свою доповідь навколо проблеми походження й варіантів терміну “авари”, наголосила на тому, що територія Центрально-Східної та Південної Європи постійно перебувала в сфері уваги кочовиків, які, потребуючи економічних ресурсів землеробського та ремісничого світу, намагалися підкорити народи, котрі могли їх надати. Така практика несла загрозу зникнення кочівників шляхом їх звичайного розсіювання в конгломераті підкорених землеробських племен та народів. Однак цього не сталося з аварами, котрі прагнули зберегти власні етнокультурні традиції. Тому після приходу до Європи й підкорення великої кількості землеробських племен вони не переставали залишатися номадами, завдяки чому не тільки не зникли у середовищі племен, що входили до каганату, але й тримали їх усіх під своєю владою, зберігаючи самобутність та ідентичність в умовах іншого, не характерного для них, цивілізаційного простору.

Аспірантка Національного університету імені Тараса Шевченка Марія Ковальчук у виступі охарактеризувала терміни, що відносяться до соціальної та економічної системи Османської імперії й містяться в текстах султанських законодавчих актів – канун-наме.

Приємно, що високим науковим рівнем відзначилися доповіді молодих дослідників, які представляли Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Так, Олександр Юга торкнувся питання наукової коректності використання понять “козацька” та “українська” проблеми стосовно подій середини XVII ст. Володимир Верстюк окреслив термінологічний

аспект оцінки Миколою Костомаровим Української держави гетьмана Б.Хмельницького, а Сергій Калущкий – сутність терміну “аристократія” в історичній концепції В’ячеслава Липинського.

Загалом, слід відзначити, що робота “круглого столу” відбувалася в атмосфері конструктивності й доброзичливості. Всі доповіді були виголошені на високому професійному рівні, а дискусія відрізнялася толерантністю та взаємоповагою. У її ході вчені домовилися про необхідність продовження обговорення даної тематики з метою вироблення концептуальних положень щодо головних дефініцій, які стосуються ранньомодерної історії України.

Volodymir Hazin, Volodymir Dubinsky

Round table “Early modern Ukraine: problems of terminology and conceptual apparatus of unification”

Analyzes the work of Ukrainian “round table “Early modern Ukraine: problems of terminology and conceptual apparatus of unification”, which was held at the Faculty of History Kamenetz-Podolsk National University named after Ivan Ogienko in May 2015. We give a short presentation of reports, discussion, also addressed other forms, which were held in the framework of his work.

Keywords: *Ukrainian revolution of the XVII century, Cossacks, the report, discussion, the term, conceptual apparatus.*

В.В.Газин, В.А.Дубинский

Круглый стол “Раннемодерная Украина: проблемы терминологии и унификации понятийного аппарата”

Анализируется работа всеукраинского “Круглого стола “Раннемодерная Украина: проблемы терминологии и унификации понятийного аппарата”, который проходил на базе исторического факультета Каменец-Подольского национального университета имени Ивана Огиенко в мае 2015 года. Дается краткое содержание докладов, оглашенных на мероприятии, их обсуждение, рассматриваются также другие формы, которые проводились в программе его работы.

Ключевые слова: *Украинская революция XVII ст., Гетманщина, казачество, доклад, дискуссия, термин, понятийный аппарат.*

Одержано 26 червня 2015 року